

Lucyna TARŁOWSKA

Skład antropologiczny Kurpiów
Антропологическая характеристика обитателей
Курневской Пущи (Курпян)
Die anthropologische Charakteristik der Kurpier

I. Wstęp	117
II. Materiał	118
III. Metoda	120
IV. Analiza antropologiczna Kurpiów Przasnyskich	123
V. Taksonomiczny dymorfizm płciowy w seriach Kurpiowskich	139
VI. Skład antropologiczny	140
VII. Dyskusja wyników	146
VIII. Literatura	148
IX. Резюме	149
X. Zusammenfassung	151

I. Wstęp

Istniejąca do dziś mała grupa etniczna znana pod nazwą Kurpiów, jest jedną z najbardziej może interesujących grup, zarówno dla etnografów jak i antropologów, o czym świadczy dość liczna literatura etnograficzna. Jeśli chodzi o badania antropologiczne, to ograniczają się one do pracy A. Macieszy.

W pracy swej Maciesza nie otrzymał wyników takich, które zadawałyby współczesnych antropologów, gdyż stosowane przez autora metody generalizujące i porównawcze nie pozwalały na okre-

ślenie indywidualne osobników, a tym samym i na określenie składu antropologicznego badanej grupy.

Autor podjął tu wprawdzie próbę określenia indywidualnego, stosując metodę Mollisona¹⁾, lecz usiłowania te ograniczyły się do określenia położenia cech kilku zaledwie osobników w stosunku do średnich arytmetycznych, co nie jest równoznaczne z określeniem typologicznym nawet tych nielicznych osobników.

Jednakże nowoczesne badania nad zagadnieniem systematyki człowieka odmiany białej, były wówczas dopiero w stadium początkowym, odróżniano bowiem zaledwie cztery typy antropologiczne²⁾, określenie więc tak zróżnicowanego zespołu jak Kurpie, było niemożliwe³⁾.

Podjmując obecnie próbę uzupełnienia luki na tym odcinku przez opracowanie tego zagadnienia.

II. Materiał

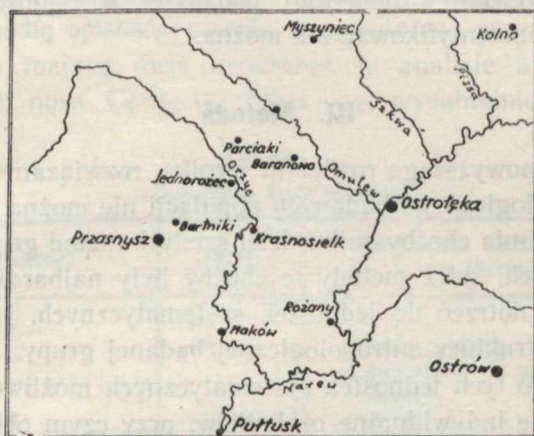
Studium niniejsze opiera się na antropologicznych materiałach zebranych dla Towarzystwa Naukowego Płockiego, w latach 1914—1916 przez Aleksandra Macieszę.

1) Autor stosuje zestawienie cech jednej grupy antropologicznej na tle innych grup względnie osobników i uzyskuje przy pomocy tzw. „krzywej Mollisona“ -- odchylenia tej grupy od linii średniej cech całości brańego pod uwagę materiału.

2) A. Maciesza (Lwów -- 1923, str. 57) pisze: „J. Czekanowski stwierdził w Polsce obecność czterech następujących typów: Typ α — odpowiada północnemu typowi Amona, typ γ — typowi sarmackiemu Höldera, typ β — został stwierdzony przez Hamy jako „jasny podkrótkogłowiec, małego wzrostu“, w przeciwieństwie do południowego słowianina, krótkogłowca, dużego i ciemnowłosego“. Deniker wprowadził do literatury ten typ pod nazwą niezbyt udaną „wschodniego Europejczyka“. J. Czekanowski oznacza ten typ nazwą „praszowskiego“. Typ δ — odpowiada dynarskiemu charakterystycznemu typowi“ Wprawdzie na str. 58 tej samej pracy, Maciesza podaje tabelę Czekanowskiego, gdzie pomieszcza składy typologiczne różnych terytoriów Polski a między nimi i Puszczy Przasnyskiej — jednak to opracowane jest na podstawie tych wiadomości typologicznych jakimi wówczas rozporządzano.

3) J. Czekanowski w pracy z 1939 roku — Lwów, na stronie 406, podaje opracowany przez Zejmo - Zejmisa skład antropologiczny Kurpiów (chłopi), oraz w pracy z 1948. str. 260—261, daje krótką analizę historyczną Kurpiów, w której sądzi, że Kurpiów można uważać pod względem antropologicznym za znordyzowanych autochtonów polsko-podlaskiej strefy reliktovej. Materiały Zejmo - Zejmisa nie zostały opublikowane, przeto dane u J. Czekanowskiego nie mogą mieć waloru materiałów źródłowych.

Materiały te miały za zadanie wykazanie właściwości antropologicznych okolic Płocka. Badania Macieszy objęły Kurpiów mieszkających w północno-wschodniej części powiatu przasnyskiego, a więc gminy: Jednorozec z rzeką Orzycem, Chorzele, Baranowo, Zaręby, Brodowe Łąki i Parciaki (por. mapa nr 1).

Mapa nr 1

Okolice Przasnysza z naniesionymi miejscowościami skąd pochodzi badany materiał antropologiczny.

Rezultatem tych badań są spostrzeżenia etnograficzne i materiały antropologiczne, opisowe i pomiarowe dotyczące tylko Kurpiów Przasnyskich.

Maciesza zbadał ogółem 113 osób, w tym 60 mężczyzn i 53 kobiety. Wszystkie osoby badane stanowią ludność miejscową, gdyż mieszkają i urodziły się w obrębie wyżej podanych gmin Puszczy Przasnyskiej (mapa nr 1).

Wiek badanych mężczyzn wahał się od 20—70 lat; wiek kobiet od 17—70 lat.

Maciesza w swoim materiale antropologicznym podaje nazwiska badanych, wiek, miejsce urodzenia, miejsce zamieszkania, szereg pomiarów jak: największa długość głowy, największa szerokość głowy, największa szerokość twarzy, wysokość tułowia z głową, siąg, wysokość głowy, długość twarzy z czołem, długość twarzy bez czoła, długość nosa, obwód poziomy głowy.

Poza tym podaje autor kilka cech opisowych, zachowując określenia według pracy E. L o t h a, odnośnie barwy oczu, koloru włosów,

barwy skóry i kształtu nosa, oraz pięć wskaźników: szerokościowo-długościowy, wysokościowo-długościowy, fizjonomiczny twarzy, morfologiczny twarzy i wskaźnik nosa.

Ponadto Maciesz a załącza cztery fotografie mężczyzn i osiem fotografii kobiet (zdjęcia wprost i z profilu), których numery nie są zgodne z nazwiskami i numerami podanymi w ogólnym spisie obu seryj i których zidentyfikować nie można.

III. Metoda

Jak już z powyższego rozdziału wynika, rozwiązanie zagadnienia składu antropologicznego badanych populacji nie można dokonać przy pomocy stosowania choćby najbardziej ścisłych metod generalizujących i porównawczych, gdyż metody te choćby były najbardziej dokładne, nie pozwalają dotrzeć do jednostek systematycznych, które składają się na całość struktury antropologicznej badanej grupy.

Dotarcie do tych jednostek systematycznych możliwe jest jedynie przez określenie indywidualne osobników, przy czym obojętne tu jest jaką w tym celu zastosujemy metodę, chodzi tu bowiem zasadniczo o to, by określenie typologiczne było możliwie najbardziej zgodne z ustalonym opisem danych jednostek.

Rozwiązanie określenia typologicznego oparłam na zastosowaniu dwóch metod: metody kwadratów różnic (Henzel 1938 i 1953) i metody morfologiczno-porównawczej (I. Michalski).

Antropostatyczna analiza Kurpiów oparta została na następujących siedmiu cechach:

1. Wskaźnik głowy,	5. Barwa oczu,
2. Wskaźnik wysokościowo-długościowy,	6. Kolor włosów,
3. Wskaźnik morfologiczny twarzy,	7. Wzrost.
4. Wskaźnik nosa,	

Przy określaniu morfologicznym pominięto wskaźnik wysokościowo-długościowy, uwzględniono natomiast profil nosa.

Barwa oczu — z opisowej u Maciesz y, przetransponowana została na skalę Martina, liczbami od 1—16 i przedstawia się następująco:

1—3=bardzo ciemne,	8—13=jasne,
4—6=ciemne,	14—16=bardzo jasne.
7=dość ciemne (zielenkawe),	

Kolor włosów — również z formy opisowej u Macieszy, został przeliczony według skali Fischer—Sallera w granicach od 1 (A) do 24 (X), a więc:

16—18 (A—Q) = jasno-blond, blond 22 (V) = ciemno-szatyńowe,
 19—20 (R—S) = ciemno-blond, 23 (W) = ciemne,
 21 (T—U) = szatyńowe, 24 (X) = prawie czarne.

Ważną cechą opisową, szeroko uwzględnioną przez Macieszę, a szczególnie mającą duże znaczenie w analizie antropologicznej jest — kształt nosa. Cechę tę, wobec zbyt wysubtelnionego, a często

Tabela 2.
Określenie kształtu nosa.

	Określenie:	Skrót:	Odpowiada cechom opisowym Macieszy:
1.	Wklęsły a. słabo b. miernie	w. k. wk. sł. wk. m.	— — trochę wklęsły, cokolwiek wklęsły opuszczony, prosty — trochę wklęsły; — wklęsły.
2.	Bulwiasty a. wklęsło-bulw. b. bulwiasty słabo	b. wk. b. b. sł.	— zadarty, — wklęsły — zadarty, — trochę zadarty.
3.	Falisty a. słabo	f. f. sł.	— falisty, — prosty — cokolwiek falisty opuszczony.
4.	Prosty	p.	— prosty, prosty opuszczony, prosty — suchy,
5.	Wklęsło-wypukły	wk. w.	— wklęsło-garbaty.
6.	Garbato-falisty a. słabo	g. f. g. sł. f.	— garbaty, falisty, — garbato-falisty,
7.	Garbaty a. słabo b. miernie c. silnie	g. g. sł. g. m. g. s.	— — prosty — garbaty, — garbaty, — garbaty — opuszczony,
8.	Wypukły a. słabo b. miernie c. silnie	w. w. sł. w. m. w. s.	— — prosty — trochę wypukły, wypukły — prosty, trochę wypukły, — wypukły, wypukły — suchy, — jastrzębi.

identycznego opisu u Macieszy, zredukowano według nomenklatury I. Michalskiego do ośmiu określeń i umieszczono w omawianym materiale przy wskaźniku nosa w następujących skrótach (por. tbl. nr. 2).

Ze względu na możliwość zaznaczenia się dymorfizmu płciowego w niektórych cechach diagnostycznych, oddzielnie traktujemy serię mężczyzn, a oddzielnie kobiety.

Ponieważ u osobnika nr 49, w serii męskiej brak było cechy 6 (kolor włosów), a w serii kobiecej u osobnika 11, brak było cechy 5 — (barwa oczu), w opracowaniu uwzględniono tylko 59 osobników męskich i 52 osobników żeńskich.

Rezultatem przeliczenia tych serii metodą kwadratów różnic jest diagram I dla osobników męskich i diagram II dla osobników żeńskich.

Diagramy są symetryczne. Wartością pierwszą (pola — 1) — oznaczone są sumy kwadratów różnic od 0—49; wartością drugą (pola 2) sumy od 50—81; wartością trzecią (pola 3) — sumy od 82—200.

IV. Analiza antropologiczna Kurpiów Przasnyskich

Przedstawione graficznie w diagramach najmniejsze wartości cech, metodą kwadratów różnic, dały nam, jak już wspomniałam poprzednio — dwa diagramy: I — Diagram mężczyzn, i II — Diagram kobiet.

Próbie określenia typologicznego podjęłam metodą diagraficzną i metodą morfologiczną. Określenie materialu na podstawie zespołów diagramu I i II, pokrywa się w zasadzie z określeniem metodą morfologiczną, z tym jednak, że niezupełnie pokrywa się układ drobnych zespołów diagramów wewnątrz dużych zespołów (np. typ subnordyczny AL) — z kolejnością jaka wynikałaby z określenia morfologicznego.

Pewne odchylenia spowodowane są mechanizmem działania metody rachunkowej. Różnice te nie są jednak istotne, gdyż te same osobniki tworzą odpowiadające sobie zespoły, zarówno w diagramach jak i zespołach wydzielonych metodą morfologiczną.

Osobniki tego samego typu (zwłaszcza mieszanego) wykazujące większe różnice w pigmentacji lub w jednej choćby z cech wymiernych nie mogą wykazywać nawiązań i muszą wystąpić w diagramach jako izolowane. Z tego względu, osobniki te muszą być w omawianym materiale traktowane odrębnie i określane indywidualnie.

Tabela 3a.
Wskaźniki i cechy pigmentacyjne.
Seria mężczyzn — Kurpie.

Nr.	Wzrost	Wsk. głowy	Wys. dług.	Wys. szer.	Worf. twarzy	Wsk. nosa	Barwa oczu	Kolor włosów	Wiek	Określ. typol.
8.	1620	78,6	78,1	99,3	95,6	54,1 w.s.	6	23	64	Eo
33.	1560	82,7	65,4	79,1	91,1	59,0 g.s.	13	23	55	ae
38.	1753	83,2	69,5	83,5	91,6	51,6 w.m.	7	21	38	ah
26.	1661	82,0	69,9	85,3	83,6	60,0 f.	6	24	22	eH
42.	1608	83,8	74,6	89,0	84,8	65,5 p.	16	23	62	Ah
47.	1638	84,2	74,7	88,8	84,8	58,1 f.	13	23	38	Ah I
28.	1632	82,0	73,0	89,0	88,8	61,7 p.	14	23	67	ae
9.	1619	79,3	72,0	90,9	91,4	61,3 f.sł.	13	24	23	ye
3.	1751	77,7	68,5	88,2	90,0	64,7 b.sł.	13	23	44	ye
2.	1673	77,0	64,4	83,5	88,9	68,5 p.	15	21	48	ye
11.	1776	79,5	71,8	90,3	84,3	64,3 p.	11	24	43	ye
19.	1599	80,8	68,4	84,6	90,4	74,0 p.	6	16	37	aq
6.	1601	78,5	72,3	92,0	96,0	76,4 p.	16	19	50	Aq
12.	1702	79,6	74,3	93,4	91,4	76,0 g.sł.	13	19	66	Aq
29.	1718	82,0	65,6	80,0	92,8	72,6 p.	11	21	37	aq
27.	1671	82,0	63,4	77,3	94,3	72,6 p.	14	19	56	Aq
32.	1687	82,7	67,6	81,7	85,0	78,0 p.	15	16	53	Aq
36.	1615	82,8	73,3	88,6	82,9	72,6 w.sł.	12	19	62	Aq
35.	1618	82,7	67,0	81,1	86,9	69,1 wk.sł.	16	19	61	Aq
46.	1597	84,1	70,3	83,7	90,2	73,5 p.	16	19	31	aL
44.	1531	83,8	68,1	81,3	85,9	66,7 wk.w.	13	21	70	Al
43.	1650	83,8	70,3	83,9	94,2	67,9 p.	12	16	50	Al
40.	1645	83,4	72,2	86,7	88,6	69,2 p.	16 j.	16	67	Al
39.	1658	83,3	63,8	76,6	92,0	65,5 w.sł.	7	16	31	Al
58.	1702	88,6	67,7	76,5	90,5	61,0 p.	11	16	47	Al
60.	1653	90,0	70,0	77,8	84,8	53,5 p.	15	16	43	Al
57.	1606	87,2	78,7	90,2	84,1	72,6 p.	16	16	23	aL
52.	1680	85,5	75,8	88,7	89,9	65,5 p.	16	16	60	Al
55.	1681	86,8	80,2	92,4	89,1	67,3 p.	13	19	47	Al
41.	1640	83,5	78,7	94,2	92,4	64,4 w.m.	13	19	64	Al
45.	1637	84,0	75,0	89,2	92,5	69,6 f.	13	19	31	Al
51.	1630	85,2	75,4	88,5	94,5	60,9 p.	15	19	47	Al
50.	1692	84,9	76,2	89,8	95,9	54,0 p.	13	19	43	Al
48.	1739	84,4	75,0	88,9	86,3	59,7 p.	16	19	45	Al
53.	1658	86,0	71,9	83,7	90,1	61,4 wk.b.	13	16	48	Al
56.	1632	86,8	72,6	83,6	87,1	60,3 p.	13	19	49	Al
54.	1631	86,5	69,1	80,5	86,7	61,4 g.f.	16	19	50	Al
59.	1699	88,9	70,0	78,8	91,4	67,3 wk.sł.	15	19	21	Al
37.	1661	83,1	72,8	102,0	88,9	62,1 p.	13	16	36	Al
1.	1700	76,4	67,3	88,2	100,0	61,7 w.sł.	12	16	26	Aa
4.	1670	77,7	71,3	91,2	107,8	54,2 p.	16	16	67	Aa
10.	1718	79,4	72,0	90,7	89,9	61,0 p.	16 j.	16	20	Aa
24.	1753	81,6	73,0	89,4	89,1	61,0 w.m.	14	16	27	Aa
22.	1502	81,5	69,4	85,3	90,8	58,8 w.sł.	16	16	25	Aa
17.	1642	80,6	71,0	88,0	96,1	63,3 w.s.	14	16	60	Aa
20.	1654	81,4	70,5	86,6	92,6	69,8 sł.wk.l.	14	16	34	Ay
14.	1679	80,0	68,1	85,1	89,3	62,7 w.m.	16	19	30	Ae
5.	1678	78,5	73,0	93,0	89,6	57,4 wk.w.	13	19	28	Ae
13.	1771	79,7	74,1	93,0	96,4	58,0 p.	16 j.	19	40	Ae
18.	1663	80,6	69,9	86,7	86,7	58,3 w.sł.	13	19	66	Ae
7.	1670	78,6	71,7	91,2	97,8	66,0 p.	16 j.	19	44	Ae
31.	1608	82,4	74,5	90,3	101,5	54,2 g.m.	16 j.	19	25	Ae
15.	1628	80,0	74,6	93,2	92,1	61,4 -	11	21	40	ae
30.	1633	82,4	74,7	90,7	97,0	64,9 p.	11	19	26	Ae
21.	1580	81,5	69,6	85,3	88,9	61,5 p.	8	19	35	Ae
16.	1607	80,4	71,7	-	90,6	66,7 p.	11	16	35	Ae
23.	1598	81,6	73,7	90,3	86,9	61,1 w.m.	11	16	45	Ae
34.	1638	82,7	80,8	96,1	92,9	62,3 p.	6	19	22	ae
25.	1500	81,9	64,4	78,6	84,8	58,9 f.	12	19	42	Ae

Tabela 4a.
Wskaźniki i cechy pigmentacyjne.
Seria kobiet — Kurpie.

Nr.	Wzrost	Wsk. głowy	Wys. dług.	Wys. szer.	Morf. twarzy	Wsk. nosa	Barwa oczu	Kolor włosów.	Wiek	Określ. typol.
28.	1626	85,6	79,6	92,9	88,7	61,8 p.	16 j.	16	20	A1
25.	1549	84,8	76,1	89,7	94,2	53,4 p.	16 j.	16	35	A1
30.	1506	86,0	66,3	77,1	88,4	55,9 p.	16 j.	16	26	A1
50.	1612	89,0	66,3	74,5	88,8	62,0 p.	16	16	50	A1
53.	1512	93,3	63,3	67,9	83,3	64,2 p.	16 j.	16	22	A1
29.	1506	85,9	64,2	75,3	92,6	50,8 p.	16 j.	21	36	A1
23.	1462	84,7	63,4	74,8	84,3	57,5 p.	16 j.	21	50	A1
36.	1422	86,7	62,4	72,0	85,8	64,7 p.	13	21	65	A1
46.	1557	88,1	64,4	73,7	90,2	65,3 p.	13	23	24	Ah
18.	1542	83,1	68,6	82,5	93,0	50,9 g.m.	12	23	30	Ah
1.	1586	79,6	67,7	85,1	94,8	61,0 g.m.	16	23	51	aa
14.	1458	82,3	68,8	83,7	86,6	57,1 p.	16	23	21	aa
27.	1538	85,2	68,1	80,0	86,0	55,4 p.	15	23	40	Ah
42.	1478	87,4	69,7	79,7	89,3	55,9 p.	16	21	39	A1
31.	1568	86,1	75,6	87,7	89,9	58,6 p.	16	21	37	A1
41.	1508	87,2	72,1	82,7	88,5	60,0 -	13	19	26	A1
34.	1550	86,7	74,4	85,9	85,5	67,3 p.	16	19	37	A1
40.	1538	87,1	75,3	86,5	89,6	60,7 wk.b.	14	19	20	A1
35.	1481	85,7	75,1	86,7	84,0	65,4 p.	16 j.	19	49	A1
49.	1496	88,7	77,4	87,3	88,5	68,3 b.	12	21	38	A1
52.	1486	90,7	73,3	80,8	87,2	60,0 wk.b.	16 j.	21	30	A1
22.	1444	84,3	69,7	82,7	83,5	65,2 p.	12	21	30	A1
16.	1534	82,4	72,5	88,0	88,5	62,0 wk.b.	12	21	23	aa
20.	1532	83,6	69,9	83,7	91,5	64,3 p.	12	19	26	A1
19.	1451	83,3	74,4	89,3	90,8	66,0 p.	9	16	17	A1
47.	1528	88,3	68,9	78,0	80,2	84,1 wk.m.	15	21	60	aL
38.	1470	86,6	75,4	85,2	84,6	83,3 wk.a2.	9	23	26	yH
3.	1529	80,0	65,3	82,7	78,7	66,7 f.	16	23	53	fh
21.	1644	83,9	78,2	93,2	80,4	69,1 w.a2.	12	23	46	yh
43.	1477	87,6	74,6	85,2	76,1	63,3 p.	14	23	24	yh
24.	1576	84,7	75,1	89,3	90,2	65,2 b.a2.	11	23	35	yH
44.	1531	87,6	78,3	89,9	82,3	62,5 p.	5	24	24	ah
33.	1480	86,4	79,1	91,5	88,9	66,7 g.c2.	8	23	43	ah
30.	1658	86,9	76,6	84,2	96,8	53,6 p.	16 j.	23	40	Ah
17.	1434	82,7	69,0	83,5	97,5	60,0 wk.m.	5	23	40	aE
12.	1512	82,1	73,9	90,1	93,2	57,7 wk.m.	7	23	17	aE
5.	1520	80,6	72,0	89,3	87,1	56,9 p.	8	21	30	aa
7.	1466	80,7	72,7	90,1	88,9	60,4 f.	6	19	20	aa
13.	1534	82,2	70,0	86,3	93,8	61,1 p.	8	19	32	Aa
2.	1474	79,8	61,2	76,7	93,8	56,0 p.	16 j.	19	43	Aa
37.	1584	86,8	67,4	77,9	93,6	55,6 wk.a2.	7	21	28	A1
39.	1411	85,9	74,3	85,5	85,4	61,6 p.	6	19	50	A1
45.	1570	87,6	71,8	81,9	85,9	57,1 g.m.	7	16	26	A1
51.	1438	89,2	78,3	87,8	90,8	57,7 b.	9	16	51	A1
32.	1450	86,2	62,1	72,0	86,9	73,5 p.	16	19	50	aL
26.	1520	84,9	74,9	86,8	92,6	77,8 b.	11	16	18	aL
15.	1474	82,4	74,1	90,0	95,1	72,3 wk.b.	16	16	35	Aq
9.	1514	81,1	72,0	88,7	84,5	71,7 b.	16	16	25	Aq
6.	1553	80,6	72,0	89,3	87,7	73,9 p.	16	23	45	aq
10.	1518	81,6	62,2	76,1	96,9	61,4 f.	16	16	60	Aa
4.	1506	80,2	72,5	90,4	82,1	58,0 p.	12	16	18	aA
8.	1538	80,9	72,3	90,0	80,9	64,6 b.	6	22	25	aH

A. Opis diagramów

W Diagramie I (seria mężczyzn) wyodrębniły się kolejno następujące osobniki jako izolowane:

- Nr 8. — forma wąskolica rasy śródziemnomorskiej (Ee);
- Nr 33. — typ północno-zachodni, frakcja pośrednia (ae);
- Nr 38. — typ dynarski, frakcja pośrednia (ah);
- Nr 26. — typ litoralny, frakcja armenoidokształtna (eH);
- Nr 28. — typ północno-zachodni, frakcja pośrednia (ae);
- Nr 20. — typ teutoński, frakcja nordoidokształtna (Ay).

Poza osobnikami zajmującymi stanowisko izolowane, w Diagramie I (seria mężczyzn), zarysowało się sześć zespołów:

Zespół pierwszy (I) — typu dynarskiego (AH) to osobniki nr 42 i 47. Zespół ten przedstawia formę nordyczną typu dynarskiego (Ah). Jeden osobnik izolowany tego typu frakcji pośredniej (ah), to nr 38, o którym już wyżej wspomiałam.

Zespół drugi (II) — utworzyło cztery osobniki typu atlantyckiego (YE). Są to numery: 9, 3, 2 i 11; — wszystkie frakcji centralnej (ye).

Zespół trzeci (III) — utworzyło osiem osobników typu czuchońskiego (AQ); przy tym osobniki nr 6, 12, 27, 32, 36, 35 — przedstawiają frakcję nordoidokształtną (Aq), natomiast osobniki nr 19 i 29 — frakcję pośrednią (aq) typu czuchońskiego.

Zespół czwarty (IV) — utworzyło dwadzieścia osobników typu subnordycznego (AL). Ten dość liczny zespół dzieli się na dwie grupy:

1. osobniki nr 46 i 57 — frakcji laponoidokształtnej (aL),
2. osobniki nr 44, 43, 40, 39, 58, 60, 52, 55, 41, 45, 51, 50, 48, 53, 56, 54, 59 i 37 — frakcji nordoidalnej (Al).

Zespół piąty (V) — osobniki nr 1, 4, 10, 24, 22, 17 — określają się jako rasa nordyczna formy typowej (Aa).

I wreszcie zespół szósty (VI) — utworzyło trzynaście osobników typu północno-zachodniego (AE). Zespół ten dzieli się na dwie grupy:

1. osobniki nr 14, 5, 13, 18, 7, 31, 30, 21, 16, 23 i 25 — tworzą frakcję nordoidalną (Ae) typu północno-zachodniego.
2. osobniki nr 15, 34, oraz wspomniane wyżej dwa osobniki izolowane nr 33 i 28 — tworzą frakcję pośrednią (ae) typu północno-zachodniego.

W Diagramie II-gim (seria kobiet) — wyodrębniły się kolejno następujące osobniki jako izolowane:

- Nr 27 — typ dynarski frakcja nordoidalna (Ah);
- Nr 16 — typ północno-zachodni, frakcja pośrednia (ae), morfologicznie izolowany mimo diagraficznej łączności;
- Nr 8 — typ litoralny, frakcja armenoidalna (eH).

Poza osobnikami zajmującymi stanowisko izolowane zarysowało się w diagramie II-gim (seria kobiet) — jedenaście zespołów.

1. Zespół pierwszy (I), czwarty (IV), piąty (V) i dziewiąty (IX) — liczy dwadzieścia sześć osobników razem. Tworzą je osobniki typu subnordycznego (AL). a mianowicie:

1. w zespole I-ym osobniki nr 28, 25, 30, 50, 53, 29, 23 i 36 — tworzą frakcję nordoidalną (Al) typu subnordycznego;
2. w zespole czwartym (IV) — osobniki nr 42, 31, 41, 34, 40, 35, 49, 52 i 22 — tworzą również frakcję nordoidalną (Al) typu subnordycznego.
3. w zespole piątym (V) osobniki nr 20 i 19 należy zaliczyć do frakcji nordoidalnej (Al) — natomiast osobnika nr 47 — do frakcji laponoidokształtnej (aL) typu subnordycznego;
4. w zespole dziewiątym (IX) — osobniki nr 37, 39, 45 i 51 przedstawiają frakcję nordoidalną (Al) — a dwa następne osobniki nr 32 i 26 — frakcję laponoidokształtną (aL) typu subnordycznego.

II. Zespół drugi (II) i siódmy (VII) — to osobniki typu dynarskiego (AH). Zespół ten posiada dwie frakcje:

1. osobniki nr 46 i 18 zespołu II-go oraz osobnik nr 38 zespołu VII-go i izolowany nr 27 — przedstawiają frakcję nordoidalną (Ah).
2. Osobniki nr 44 i 33 zespołu VII-go reprezentują frakcję pośrednią typu dynarskiego (ah).

III. Zespół trzeci (III) i ósmy (VIII) — liczy ośmiu osobników typu północno-zachodniego (AE), z nimi morfologicznie łączy się osobnik izolowany nr 16. Zespół ten tworzy trzy grupy:

1. osobniki nr 1 i 14 zespołu III-go; osobniki nr 5, 7, zespołu VIII-go oraz osobnik izolowany nr 16 — przedstawiają frakcję pośrednią typu północno-zachodniego (ae);
2. osobniki nr 17 i 12 zespołu VIII-go reprezentują frakcję śródziemnomorską (aE);
3. osobniki nr 13 i 2 zespołu VIII-go tworzą frakcję nordoidalną (Ae).

IV. Zespół szósty (VI) — liczy pięciu osobników typu pseudoalpejskiego (YH), a mianowicie osobniki nr 48 i 24 frakcji armenoidokształtnej (yH), osobniki nr 21 i 43 — frakcji pośredniej (yh), oraz nr 3 — frakcji kromanionoidokształtnej (Yh).

V. Zespół dziesiąty (X) — utworzyło trzy osobniki, nr 15, 9, 6 — typu czuchońskiego (AQ); przy tym osobniki nr 15 i 9 reprezentują frakcję nordoidalną (Aq), a osobnik nr 6 przedstawia frakcję pośrednią (aq) typu czuchońskiego.

VI. Zespół jedenasty (XI) — to dwa osobniki nr 10 i 4 — rasy nordycznej (AA), — przytem osobnik nr 10 przedstawia formę typową (Aa), a osobnika nr 4 zaliczylibyśmy do atypowej formy (aA) rasy nordycznej (Michalski, str. 29). Wzrost obydwu osobników nietypowy, ponieważ jeden z nich jest stary, a drugi młodociany.

W załączonych tablicach nr 3a — dla diagramu I-go (seria mężczyzn) i nr 4a — dla diagramu II-go (seria kobiet) — zestawione są wskaźniki, cechy morfologiczne i pigmentacyjne osobników występujących według kolejności w tych diagramach, z tym, że i tu jak w diagramach oddzielono zespoły podkreśleniem, a — ugrupowania wewnątrzzespolowe — przerwą w druku.

B. Charakterystyka wyodrębnionych jednostek taksonomicznych

Przechodząc do analizy indywidualnej każdego zespołu i każdego osobnika, opis rozpocznę od zespołów najliczniejszych.

Przy opisie typów nie uwzględniłam wskaźników wysokościowo-długościowych, ponieważ w materiale Maciesz y, wskaźnik ten nie wykazał wybitniejszego zróżnicowania. Zdaje się to świadczyć, iż nie posiada on większego znaczenia diagnostycznego, przynajmniej przy technice mierzenia zastosowanej przez Maciesz ę.

a. Seria mężczyzn

Jak zwykle na terenach polskich tak i w badanym materiale, typ subnordyczny (AL) jest najliczniejszy. Obejmuje on 20 osobników. Jako forma mieszana dwu kontrastowych ras pod względem taksonomicznym (A i L) — wykazuje duże zróżnicowanie wewnętrzne. Jest to zjawisko znane i oczekiwane.

Michalski, str. 87, wyróżnił trzy formy tego typu: typ subnordyczny o charakterze wyraźnie pośrednim i dwie formy bądź zbliżone więcej do rasy nordycznej, bądź też do laponoidalnej. Michalski nazywa formy te — frakcjami i wyróżnia: frakcję nordoidalną (Al), frakcję pośrednią (al) i frakcję laponoidalną (aL). W naszym zespole subnordycznym (w diagramie zespół IV), zaznacza się szereg grup, które również sprowadzić można do dwu spośród trzech frakcji: nordycznej (Al) i laponoidalnej (aL).

Frakcja nordyczna (Al) (nr 44, 43, 40, 39, 58, 60, 52, 55, 41, 45, 51, 50, 48, 53, 56, 54, 59 i 37) — cechująca się średnim wzrostem, krótką głową, wąską twarzą, wąskim nosem, jasnymi oczyma i włosami (por. tbl. „a”) osiąga w badanej serii zdecydowaną przewagę (90%) nad różniącą się od niej średnim nosem frakcję laponoidalną (aL) nr 46 i 57), która w dodatku wystąpiła w serii męskiej jedynie w swej atypowej, średniolicej formie wykazując jednak zarazem niemal niski wzrost (por. tbl. „a”).

Tabela „a”. Średnie frakcji typu Al, serii męskiej

Cecha:	AL (20)	Al (18)	aL (2)
1. wzrost	— 165,1	165,7	160,2
2. wsk. głowy	— 85,5	85,5	85,6
3. morf. twarzy	— 89,8	90,0	87,2
4. wsk. nosa	— 64,2	63,2	73,1
5. barwa oczu	— 13,8	13,5	16,0
6. kolor włosów	— 17,8	17,7	17,5

Szerokolicej a wąskonosej frakcji centralnej (al) nie stwierdzono w ogóle w analizowanych seriach kurpiowskich, co jest rzeczą godną

uwagi. Nic więc dziwnego, że przy takim stosunku ilościowym w serii, średnia całego typu subnordycznego różni się jedynie nieznacznie od średnich frakcji A1 (por. tbl. „a”).

Tabela „b”. Średnie skrzydeł frakcji A1 — serii męskiej

Cecha:	A1 (18)	I skrzydło (6) (44—60)	II skrzydło (12) (52—37)
1. wzrost	— 165,7	164,0	166,5
2. wsk. głowy	— 85,5	85,5	85,5
3. morf. twarzy	— 90,0	89,3	90,4
4. wsk. nosa	— 63,2	64,0	62,8
5. barwa oczu	— 13,5	12,3	14,1
6. kolor włosów	— 17,7	16,8	18,2

Diagrawicznie wyodrębniają się wprawdzie w zespole subnordycznym jak gdyby dwa skrzydła (od 44—60 i 52—37), jednakże różnice zachodzące między tymi skrzydłami, w średnich (por. tbl. „b”) są tak minimalne, że wyodrębnienie ich należy złożyć na karb specyficznego działania metody statystycznej.

II. Niemal równie licznym jak poprzedni, bo złożonym z 15-tu osobników zespół szósty (VI) skupia przedstawicieli typu północno-zachodniego AE.

Frakcje tego typu można wyróżnić według pigmentacji (Michalski, str. 69): do nordoidalnej (Ae) — należy zaliczyć osobniki jasno — do pośredniej (ae) dysharmonijnie — a do śródziemnomorskiej (aE) — ciemnopigmentowane. W serii męskiej mamy tylko przedstawicieli dwóch pierwszych frakcji:

Osobniki izolowane nr nr 33, 28, 15 i 34, miernego wzrostu, średniogłowe, wąskolice i wąskonosy o dysharmonijnej pigmentacji reprezentują frakcję pośrednią (ae). Reszta osobników (11-tu) o wzroście miernym, głowie średniej, wąskiej twarzy, wąskim nosie i jasnej pigmentacji przedstawia frakcję nordoidalną typu północno-zachodniego (Ae) (por. tabela „c”).

Tabela „c”. Średnie frakcji typu AE serii męskiej

Cecha:	AE— (15)	Ae— (11)	ae— (4)
1. wzrost	— 163,0	163,5	161,5
2. wsk. głowy	— 81,0	80,7	81,9
3. morf. twarzy	— 92,3	92,7	91,2
4. wsk. nosa	— 60,9	60,9	61,1
5. barwa oczu	— 12,9	13,5	11,0
6. kolor włosów	— 19,3	18,5	21,5

Trzykrotna niemal przewaga frakcji (Ae) nad (ae) powoduje przesunięcie średnich całego typu w kierunku frakcji liczniejszej (por. tabela „c”).

Tabela „d”. Średnie skrzydeł frakcji (Ae) serii męskiej

Cecha:	Ae (11) frakcja	I skrzydło (6) (14—31)	II skrzydło (5) (30—25)
1. wzrost	— 163,5	167,8	158,4
2. wsk. głowy	— 80,7	80,0	81,6
3. morf. twarzy	— 92,7	95,2	89,6
4. wsk. nosa	— 60,9	59,4	62,6
5. barwa oczu	— 13,5	15,0	11,8
6. kolor włosów	— 18,5	19,0	18,6

Z dwu skrzydeł frakcji Ae (I — 14—31; II — 30—23 i 25) pierwsze skrzydło skupiło osobniki rośniejsze, bardziej wąskolice, wąskonose i jasnowłose, a więc bardziej nordokształtne niż w drugim, które objęło formy o nieco większej przymieszce śródziemnomorskiej, oraz sądząc z nieco jaśniejszych włosów, być może formy zapóźnione rozwojowo (por. tabela „d”).

III. Mniej liczny zespół serii męskiej, ale tworzącym bardzo ładną zwartą frakcję, jest zespół rasy nordycznej (AA) w diagramie zespół piąty (V). Zespół ten liczy 6-ciu osobników.

Osobnik nr 22 posiada wszystkie cechy kwalifikujące go również do grupy typowej (Aa) — oprócz wzrostu. Przypuszczać jednak należy, że tak silne obniżenie wzrostu spowodowało zapóźnienie rozwojowe, być może wynikające z niepomysłnych dla niego warunków życiowych. Dlatego cechy tej nie uwzględniono przy określeniu, pomijając zarazem jego wzrost przy obliczeniu przeciętnej średniej, którą obniżył on o przeszło 3 cm (169,7—166,4) (por. tabela „e”).

Tabela „e”. Średnie rasy nordycznej (AA)

Cecha:	AA— (6) frakcja	AA— (5) (bez nr. 22)
1. wzrost	— 166,4	169,7
2. wsk. głowy	— 79,5	79,1
3. morf. twarzy	— 95,6	96,6
4. wsk. nosa	— 60,0	60,2
5. barwa oczu	— 14,6	14,4
6. kolor włosów	— 16,0	16,0

Najharmonijniej przedstawiają się osobniki nr 1 i 4 — o wydłużonej głowie, bardzo wąskiej twarzy (100,0—107,8), wąskim miernie wydatnym nosie, zdecydowanie jasnych oczach, jasnych włosach i wysokim wzroście (osobnik nr 4 liczy sobie 67 lat). Porównać by je można z grupą pomorską (Michalski, str. 29), typu nordycznego (Aa). Do tej samej grupy pomorskiej należałoby zaliczyć i dwa następne osobniki nr 10 i 24. Sześćdziesięcioletni osobnik nr 17 różni się od typowych przedstawicieli grupy pomorskiej, również jedynie swym zaledwie średnim wzrostem.

IV. Przechodząc do opisu następnego z kolei zespołu (w diagramie oznaczonego jako zespół I), określonego jako typ dynarski (AH), należy przede wszystkim zaznaczyć, że typ ten nie jest zbyt liczny na naszym terytorium, niemniej jednak ma swych przedstawicieli wśród serii opracowanej. W omawianym materiale obejmuje on nr nr 42 i 47, oraz osobnika izolowanego nr 38.

Osobniki nr 42 i 47 krótkogłowe, niemal wąskolice, o wąskim niewklęsłym nosie, oraz kontrastowej pigmentacji włosów i oczu — przedstawiają frakcję nordoidalną (Ah) typu dynarskiego (por. tabela „f”).

Tabela „f”. Średnie typu dynarskiego (AH) serii męskiej

Cecha:	AH— (3)	Ah— (2)
1. wzrost	— 166,6	162,3
2. wsk. głowy	— 83,7	84,0
3. morf. twarzy	— 89,1	87,9
4. wsk. nosa	— 58,4	61,8
5. barwa oczu	— 12,0	14,5
6. kolor włosów	— 23,0	23,0

Osobnik nr 38, wysokorosły, krótkogłowy, wąskolicy, o bardzo wąskim wypukłym nosie, zielonawych oczach, szatynowych włosach — w diagramie izolowany — reprezentuje frakcję pośrednią (ah) typu dynarskiego.

V. Przedstawicielem rasy śródziemnomorskiej grupy wąskolicej (Michalski, str. 46—47) — (Ee) jest osobnik nr 8 — średniogłowy, wąskolicy, o wąskim silnie wypukłym nosie, ciemnych oczach i włosach i miernym wzroście.

VI. Przystępując do określenia osobnika nr 26, średniorostłego, średniogłowego, średniolicego, o wąskim falistym nosie, ciemnych oczach i włosach prawie czarnych (24), zaliczyć go możemy do typu

litoralnego (EH) frakcji armenoidokształtnej (eH), ze względu na szeroką twarz.

Określenie typologiczne pozostałych zespołów i osobników izolowanych jak zespół II i III, oraz osobnika nr 20, — stwarzałoby wielkie trudności, gdybyśmy przyjęli pogląd dawnej Szkoły Lwowskiej, że w skład ludności Europy, przynajmniej w jej części północno-zachodniej, wchodzi jedynie cztery rasy zasadnicze i ich formy mieszane. Jednakże badania Michalskiego wykazały, że nawet na tym terytorium należy się liczyć z wpływami szeregu innych ras: wyżynnej (Q), kromanionoidalnej (Y), berberyjskiej (B) i innych.

VII. Jednym z wyodrębnionych przez Michalskiego, (str. 107) składników ludności Polski jest typ czuchoński (AQ). W omawianej serii mężczyzn typ ten reprezentuje ośmiu osobników.

Osobniki nr 19 i 29, średniorosłe, średniogłowe, wąskolice, średnio-nose, dyszharmonijnie pigmentowane reprezentują frakcję pośrednią (Michalski, 1949, str. 111), typu czuchońskiego (aq) (por. tabela „g”).

Tabela „g”. Średnie frakcji typu czuchońskiego (AQ)

Cecha:	AQ— (8)	Aq— (6)	aq (2)
1. wzrost	— 165,1	164,9	165,9
2. wsk. głowy	— 81,4	81,4	81,4
3. morf. twarzy	— 90,0	89,4	91,6
4. wsk. nosa	— 73,9	74,1	73,3
5. barwa oczu	— 12,9	14,3	8,5
6. kolor włosów	— 18,5	18,5	18,5

Pozostałe osobniki, a więc nr 6, 12, 27, 32, 36 i 35, różniące się od poprzednich jasną pigmentacją tworzą frakcję nordoidalną (Aq) typu czuchońskiego (por. tabela „g”).

VIII. Typ atlantycki (YE), ma również swych przedstawicieli w materiale niniejszym. Jest reprezentowany przez 4-ch osobników nr 9, 3, 2 i 11; — wysokorosłych podługogłowych, dość wąskolichych o dość wąskim prostym lub słabo falistym nosie i dyszharmonijnej pigmentacji. Byłaby więc to centralna forma typu atlantyckiego (ye) (por. tabela „h”) (Michalski, str. 113).

Tabela „h”. Średnie frakcji centralnej typu atlantyckiego (ye)

Cecha:	ye—(4)	Cecha:	ye—(4)
1. wzrost	— 170,5	4. wsk. nosa	— 64,7
2. wsk. głowy	— 78,4	5. barwa oczu	— 13,0
3. morf. twarzy	— 88,7	6. kolor włosów	— 23,0

IX. Osobnik nr 20 — średniorosły, o wąskiej twarzy, niemal średnim wklęsło-bulwiastym nosie i bardzo jasnej pigmentacji, wykazuje niewątpliwie właściwości frakcji nordoidokształtnej (Ay) (Michalski, str. 62) typu teulońskiego, przy czym jego jasna pigmentacja i wąska twarz związały go dość silnie z grupą nordyczną (AA).

b. Seria kobiet

Przy opracowaniu serii kobiet, a szczególnie przy określaniu indywidualnym, to znaczy przy ustalaniu przynależności typologicznej każdego osobnika oddzielnie, napotkałam duże trudności. Stwierdziłam prawie całkowity brak materiałów porównawczych i odpowiedniej literatury antropologicznej odnoszącej się do kobiet, która dałaby możliwość zorientowania się w granicach wahań cech (wskaźnika głowy, morfologicznego twarzy, wskaźnika nosa, cech pigmentacyjnych, wzrostu), oraz różnic antropologicznych, jakie wyływają z dymorfizmu płciowego.

Mogłam korzystać w pełni z materiałów porównawczych, lecz tylko odnośnie mężczyzn. Głównym źródłem materiałów porównawczych była tu praca Czekanowskiego (1930) oraz praca Michalskiego i dane zaczerpnięte z pracy Macieszy.

Bardzo utrudniona była orientacja dotycząca wzrostu kobiet, w związku z ich określaniem typologicznym. Wiemy jedynie to, że kobiety są niższe od mężczyzn o około 7—10 procent. Jest to dotychczas jedyna opracowana cecha, w której zaznacza się wyraźnie dymorfizm płciowy.

I. Podobnie jak w serii męskiej i tutaj przygniatającą przewagę osiąga frakcja nordoidalna (A1) podczas gdy laponoidokształtna (aL) jest bardzo nieliczna, a centralna (al) w ogóle nie wystąpiła.

Frakcję nordoidalną (A1) utworzyły wszystkie osobniki zespołu I-go, — zespołu IV-go, osobniki nr 20 i 19 zespołu V-go oraz osobniki nr 37, 39, 45 i 51 — zespołu IX-go o miernym wroście, krótkiej głowie, wąskiej twarzy, wąskim nosie i dość jasnej pigmentacji.

Trzy reprezentantki nr 47, 32 i 26 — frakcji laponoidokształtnej (aL) różnią się od (A1) właściwie jedynie szerokawym nosem (por. tabela „i”).

Tabela „i”. Średnie frakcji typu (AL) serii żeńskiej

Cecha:	AL— (26)	Al— (23)	aL— (3)
1. wzrost	— 150,9	151,0	149,9
2. wsk. głowy	— 86,8	86,9	86,5
3. morf. twarzy	— 88,1	88,3	86,6
4. wsk. nosa	— 62,9	60,9	78,5
5. barwa oczu	— 13,4	13,3	14,0
6. kolor włosów	— 18,7	18,7	18,7

Oczywiście tak jak i w serii męskiej o wartościach średnich całego typu zadecydowała frakcja (Al) stanowiąca 87% typu (por. tabela „i”).

Ugrupowania diagraficzne frakcji (Al) właściwie nie różnią się między sobą w sposób wyraźniejszy, pomijając stosunkowo ciemnooki zespół IX (37—26), obejmujący prawdopodobnie formy wykrzyżowane z pochodnych rasy armenoidalnej (AH i HL) (por. tabela „j”).

Tabela „j”.

Średnie skrzydeł frakcji (Al) — serii żeńskiej.¹

Cecha	Al /23/ frakcja	I-skrzydło /28 - 36/ /8/	II-skrzydło /42 - 22/ /9/	III-skrzydło /20 - 19/ /2/	IV-skrzydło /37 - 51/ /4/
1. wzrost	151,4	152,4	150,5	149,2	150,1
2. wsk. głowy	86,9	87,0	87,2	83,5	87,6
3. morf. twarzy	88,3	88,3	87,3	91,1	88,9
4. wsk. nosa	60,9	58,8	63,1	65,1	58,0
5. barwa oczu	13,3	15,6	14,5	10,5	7,3
6. kolor włosów	18,7	17,8	20,1	17,5	18,0

II. Przystępując do opisu kolejnego pod względem liczebności osobników, typu północno-zachodniego (AE), należy zaznaczyć, że ten tak licznie na północnych obszarach Polski reprezentowany typ, nie ma wielu przedstawicieli w opracowanej serii kobiet, niemniej jednak obejmuje 9-ciu osobników i stanowi dość zróżnicowaną grupę zawierającą wszystkie trzy frakcje.

1) I. Michalski (1949), str. 88) pisze: — „Uważny przegląd materiału pozwala stwierdzić, że w (Al) dają się wyróżnić dwa główne ugrupowania: jedno złożone z osobników nie posiadających żadnej laponoidalnej cechy pigmentacyjnej i drugie skupiające formy dysharmonijnie ubarwione”.

Tabela „k”. Średnie frakcyj typu (AE) — serii żeńskiej

Cecha:	AE— (9)	Ae— (2)	ae— (5)	aE— (2)
1. wzrost	— 150,2	150,4	151,3	147,3
2. wsk. głowy	— 81,4	81,0	81,1	82,4
3. morf. twarzy	— 91,6	93,8	89,2	95,4
4. wsk. nosa	— 59,1	58,6	59,5	58,8
5. barwa oczu	— 10,4	12,0	11,6	6,0
6. kolor włosów	— 21,2	19,0	21,4	23,0

Do nordoidalnej frakcji typu północno-zachodniego (Ae), należą osobnik nr 13 i 2, o dość jasno stonowanej pigmentacji, miernym wzroście, wąskiej twarzy i średniej głowie (por. tabela „k”).

Frakcja pośrednia typu północno-zachodniego (ae) obejmuje formy o dysharmonijnej pigmentacji, a więc zespół III osobniki nr 1 i 14, izolowany osobnik nr 16, oraz tkwiące w zespole VIII osobniki nr 5 i 7 (por. tabela „k”).

Frakcję śródziemnomorską (aE) reprezentują dwa osobniki nr 17 i 12 wykazujące ciemną pigmentację (Michalski, str. 69—70). Jeżeli chodzi o osobnika nr 17, to ilość cech opisowych nie pozwala na stwierdzenie z całą pewnością, czy mamy do czynienia z osobnikiem typu (aE) — czy też to jest forma typu (HQ), na co mógłby wskazywać miernie wklęsły nos nietypowy dla (AE). Mam wrażenie, że wątpliwości te będą podzielać i inni antropologowie — jednak chcąc iść po drodze diagnozy prostszej, zaliczyłam tego osobnika do frakcji śródziemnomorskiej (aE) typu północno-zachodniego.

Ogólnie biorąc, typ północno-zachodni żeńskiej serii naszego materiału charakteryzuje się miernym wzrostem, średnią głową, wąską twarzą i nosem, dość jasnymi oczyma i dość ciemnymi włosami (por. tabela „k”).

III. Następnym z kolei typem obejmującym 6 osobników jest typ dynarski (AH). Podział typu dynarskiego na frakcje nie jest łatwy, choćby dlatego, że jak już wspomniałam przy opracowaniu serii męczyzn, typ ten nie jest zbyt liczny na naszym terytorium. Jednak wyróżnienie osobników dysharmonijnie pigmentowanych, szerokoliczych i wąskoliczych wskazuje nam, że w naszej serii kobiet są reprezentanci przynajmniej dwóch frakcji.

Tabela „l”. Średnie frakcyj typu (Ah) — serii żeńskiej

Cecha:	Ah— (6)	Ah— (4)	ah— (2)
1. wzrost	— 155,1	157,4	150,6
2. wsk. głowy	— 86,2	85,8	87,0
3. morf. twarzy	— 89,5	91,5	85,6
4. wsk. nosa	— 59,1	56,3	64,6
5. barwa oczu	— 11,3	14,0	6,0
6. kolor włosów	— 23,1	23,0	23,5

Frakcję nordoidalną (Ah) typu dynarskiego, tworzą kobiety nr 46, 18, 27 i 38, o średnim wzroście, krótkogłowe, o wąskiej twarzy, wąskim prostym nosie, dysharmonijnej pigmentacji, a więc jasnych a nawet bardzo jasnych oczach i ciemnoszarych włosach (por. tabela „l”).

Osobniki 44 i 33 — średniorosłe, krótkogłowe, średniolice, o dość wąskim prostym i garbatym nosie, ciemnych oczach i włosach reprezentują frakcję pośrednią (ah) typu dynarskiego (por. tabela „l”).

Ogólnie — średnie tego typu wyrażają się w miernym wzroście, krótkiej głowie, wąskiej twarzy o wąskim wydatnym nosie, dość jasnych oczach i ciemnych włosach (por. tabela „l”).

IV. Rasę nordyczną (AA) (Michalski, str. 34) w omawianej serii kobiecej reprezentuje 2-ch osobników nr 10 i 4; przy tym osobnik nr 10 — średniorosły, o wydłużonej głowie, wąskolicy o wąskim falistym nosie, jasnych oczach i włosach, w diagramie słabo nawiązuje do zespołu subnordycznego (A1) — reprezentuje formę typową (Aa) rasy nordycznej. Natomiast osobnik nr 4, ze względu na trochę niższy wzrost, bardziej średnią twarz, mniej wydatny nos i równie jasną pigmentację — przedstawia formę atypową (aA) rasy nordycznej (Michalski, str. 34).

Tabela „m”. Średnia rasy (AA) — serii żeńskiej

Cecha:	AA—(2) całość	Cecha:	AA—(2) całość
1. wzrost	— 151,2	4. wsk. nosa	— 59,7
2. wsk. głowy	— 80,9	5. barwa oczu	— 14,0
3. morf. twarzy	— 89,5	6. kolor włosów	— 16,0

Średnia ogólna tej rasy na naszym materiale wyraża się zdecydowanie w jasnej pigmentacji oczu i włosów, w wydłużonej głowie, wąskiej twarzy, wąskim prostym nosie i średnim wzroście (por. tabela „m”).

V. Typ litoralny frakcji armenoidokształtnej (eH) ma przedstawiciela w osobniku nr 8 — średniorosłym, wąskoliceym, o wąskim nosie i ciemnej pigmentacji.

Jak już zaznaczyłam przy omawianiu serii mężczyzn, określenie typologiczne pozostałych osobników byłoby trudne, gdybyśmy je pragnęli określić na podstawie czterech zasadniczych ras Szkoły Lwowskiej: A, E, H, L, i ich form mieszanych.

W omawianej serii kobiet, procent rasy kromanionowskiej (Y) i wyżynnej (Q) jest dość znaczny i wyraża się tu w liczbach: 5 osobników — (YH) — typu pseudoalpejskiego — nr 48, 3, 21, 43, 24; 3 osobniki — (AQ) — typu czuchońskiego — nr 15, 9 i 6.

VI. Do typu pseudoalpejskiego (YH), należałoby zaliczyć osobniki oznaczone w diagramie jako zespół VI. Zespół ten jest bardzo zróżnicowany, wskutek czego posiada przedstawicieli wszystkich trzech frakcji (Michalski, str. 119).

Tabela „n”. Średnie frakcji typu (YH) — serii żeńskiej

Cecha:	YH—(5)	yh—(2)	yH—(2)
1. wzrost	— 153,9	156,1	152,3
2. wsk. głowy	— 85,0	85,8	86,7
3. morf. twarzy	— 82,0	78,3	87,4
4. wsk. nosa	— 69,5	66,2	74,3
5. barwa oczu	— 12,4	13,0	13,5
6. kolor włosów	— 23,0	23,0	23,0

Frację armenoidokształtną (yH) (Michalski, str. 119) reprezentują osobniki nr 48 i 24 — miernego wzrostu, krótkogłowe, dość wąskolice, o jasnych oczach, ciemnoszatyńowych włosach i bulwiastym słabo wklęsłym nosie (por. tabela „n”).

Frację pośrednią (yh) (Michalski, str. 119) — reprezentują osobniki nr 21 i 43 — średniorosłe, krótkogłowe, średniolice, o wąskim słabo wydatnym nosie, jasnych oczach i ciemnych włosach (por. tabela „n”).

Do frakcji kromanionoidokształtnej (Yh) (Michalski, str. 119) — zaliczymy osobnika nr 3, miernego wzrostu, średniogłowca, o średniolicej twarzy, dość wąskim falistym nosie, o zielonkawych oczach (9—M) i ciemnych szatyńowych włosach (por. tabela nr 4a).

Ogólnie biorąc, typ pseudoalpejski żeńskiej serii naszego materiału, charakteryzuje się średnim wzrostem, dość krótką głową, średnią

twarzą, szerokawym, słabo wklęsłym lub prostym nosem, dość jasnymi oczami i ciemnymi szatynowymi włosami (por. tabela „n”).

VII. Zespół osobników nr 15, 9 i 6 — w diagramie zespół X-ty, reprezentuje typ czuchoński (AQ), z którego dwa osobniki nr 15 i 9 — zaliczyć by można ze względu na pigmentację (Michalski, str. 111) do frakcji nordoidalnej (Aq) typu czuchońskiego; natomiast osobnik nr 6, również średniorosły, o nieco dłuższej głowie niż poprzednie, o prawie średniej twarzy, trochę szerszym prostym nosie, jasnych oczach i ciemnych szatynowych włosach, a więc dysharmonijnej pigmentacji (Michalski, str. 111) — przedstawia frakcję pośrednią (aq) typu czuchońskiego (por. tabela „o” oraz tabela nr 4a).

Tabela „o”. Średnie frakcji typu (AQ) — serii żeńskiej

Cecha:	AQ— (3)	Aq— (2)
1. wzrost	— 151,4	149,4
2. wsk. głowy	— 81,4	81,8
3. morf. twarzy	— 89,1	89,8
4. wsk. nosa	— 72,6	72,0
5. barwa oczu	— 16,0	16,0
6. kolor włosów	— 18,3	16,0

Rozporządzając całą serią mężczyzn i kobiet, stwierdzić możemy, że zróżnicowanie cech u form mieszanych (typów antropologicznych) jest na ogół większe niż w zespołach ras.

Podkreśla się tę prawidłowość, że w zespole nordycznym (AA), pigmentacja jest jasna w stu procentach, — u mieszanców rasy nordycznej — również zdecydowanie jasna, z nielicznymi odchyleniami; — w zespołach: dynarskim (AH), północno-zachodnim (AE) i czuchońskim (AQ) — pigmentacja jest albo dysharmonijna, albo zdecydowanie ciemna.

W obu diagramach uzyskanych metodą kwadratów różnic (Henzel, 1953), zespoły najliczniejszych typów tj. typu subnordycznego (AL) i rasy nordycznej (AA) — odcinają się bardzo wyraźnie.

Zespół typu północno-zachodniego (AE) — również liczny, zajmuje stanowisko między rasą nordyczną (A), a śródziemnomorską (E).

Typ dynarski (AH) i czuchoński (AQ) — wykazuje nawiązania do zespołu mieszanców rasy nordycznej (A), armenoidalnej (H) i śródziemnomorskiej (E).

Układ zespołów w obu diagramach kwadratów różnic, jest więc zgodny z punktem widzenia systematyki antropologicznej.

Tabela 5.

Porównawcze zestawienie średnich arytmetycznych cech i wskaźników u wyróżnionych typów serii mężczyzn i kobiet — Kurpie.

Ip.	Typ	Płeć	N	Wsk. różnica głowy	Wsk. różnica wys.- dług.	Wsk. różnica wys.- szer.	Wsk. różnica anatr. twarzy	Wsk. różnica nosa	Barwa oczu	Barwa różnica	Kolor włosów
1.	AA	m.	6	79,5	70,6	88,8	95,7	60,1	14,6	0,6	16,0
	AA	k.	2	80,9	67,3	83,2	89,5	59,7	14,0	0,6	16,0
2.	EE	m.	1	78,6	78,1	99,3	95,6	54,1	6,0	-	23,0
	EE	k.	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3.	AY	m.	1	81,4	70,5	86,6	92,6	69,8	14,0	-	16,0
	AY	k.	-	-	-	-	-	-	-	-	-
4.	AE	m.	15	81,0	71,9	89,6	92,2	60,9	12,3	1,8	18,6
	AE	k.	9	81,5	69,7	85,8	91,5	59,1	10,5	1,8	21,0
5.	AH	m.	3	83,7	72,9	87,1	89,1	58,4	12,3	0,6	22,3
	AH	k.	6	86,2	76,6	84,3	89,5	59,0	11,5	0,8	23,0
6.	AL	m.	20	85,5	72,6	85,8	89,7	64,1	13,7	0,3	17,7
	AL	k.	25	86,8	71,0	81,8	88,0	62,9	13,4	0,3	18,7
7.	AQ	m.	8	81,3	68,8	84,5	89,9	73,9	12,9	3,1	18,5
	AQ	k.	3	81,9	72,7	89,3	89,1	72,6	16,0	3,1	18,3
8.	YE	m.	4	78,3	69,1	88,2	86,6	64,7	13,0	-	23,0
	YE	k.	-	-	-	-	-	-	-	-	-
9.	YH	m.	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	YH	k.	5	84,3	72,5	86,5	82,1	68,6	11,2	-	22,8
10.	EH	m.	1	82,0	69,9	85,3	83,6	60,0	6,0	-	24,0
	EH	k.	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Śred. og. Śred. og.		m.	59	82,3	71,5	85,6	90,9	63,8	12,8	0,2	21,4
		k.	52	84,9	71,2	83,8	88,1	62,5	12,6	0,2	20,0

V. Taksonomiczny dymorfizm płciowy w seriach kurpiowskich

Zestawione w tabelicy nr 5, średnie arytmetyczne cech antropologicznych poszczególnych zespołów typologicznych serii męskiej i żeńskiej Kurpiów wskazują na dymorfizm zachodzący między mężczyznami a kobietami.

Tabela 6.

Różnice między wskaźnikami kobiet i mężczyzn u liczniejszych typów antropologicznych seryj kurpiowskich.

Lp.	Typ	Wsk. głowy	Wsk. wys.-dług.	Wsk. wys.-szer.	Wsk. morf. twarzy	Wsk. nosa	Barwa oczu	Kolor włosów
1.	AA	k + 1,4	k + 3,3	k - 5,6	k - 6,2	k - 0,4	k - 0,6	-
2.	AE	k + 0,3	k - 2,2	k - 2,8	k - 0,7	k - 1,8	k - 1,8	k + 2,4
3.	AH	k + 2,5	k + 3,7	k - 2,8	k + 0,4	k - 0,6	k - 0,8	k + 0,3
4.	AL	k + 1,3	k - 1,6	k - 4,0	k - 1,7	k - 1,2	k - 0,3	k + 1,0
5.	AQ	k + 0,6	k + 3,9	k + 4,8	k - 0,8	k - 1,3	k + 3,1	k - 0,2
Średn.og.		k + 2,6	k - 0,3	k - 1,8	k - 2,8	k - 1,3	k - 0,2	k - 1,4

Jeszcze wyraźniej uwidacznia te różnice tablica nr 6, zestawiająca je dla typów liczniejszych w analizowanym materiale.

1. Wszystkie kobiety są bardziej krótkogłowe niż mężczyźni.

2. Wskaźniki wysokościowo-długościowe nie wykazują uchwytanych prawidłowości, natomiast wskaźniki wysokościowo-szerokościowe są, wyjąwszy typ czuchoński, niższe u kobiet niż u mężczyzn.

3. Wskaźniki morfologiczne twarzy wskazują na szersze twarze u kobiet niż u mężczyzn z jednym tylko wyjątkiem u nielicznego stosunkowo typu dynarskiego „AH” (k+0,4).

4. Wskaźnik nosa u kobiet jest u wszystkich typów wyraźnie niższy.

Średnie ogólne barwy oczu i włosów (śred. og. k. = -1,4), zdają się świadczyć o jaśniejszej nieco pigmentacji włosów, a ciemniejszej oczu kobiet, lecz ta różnica nie jest wynikiem dymorfizmu płciowego, a spowodowana jest różnym składem antropologicznym seryj. Wyraźnie ciemniejszą pigmentację posiadają kobiety typu północno-zachodniego „AE”, dynarskiego „AH” i subnordycznego „AL”. Natomiast kobiety typu czuchońskiego „AQ” posiadają nieco jaśniejsze oczy i włosy niż seria męska tegoż typu.

Co do różnic u innych typów antropologicznych, jak: EE, AY, YE, YH, EH i HQ — brak jest danych porównawczych, gdyż typy te są reprezentowane przez osobniki jednej tylko płci.

Wszystkie te różnice odnośnie wskaźnika głowy, wskaźnika morfologicznego twarzy, wskaźnika nosa, pigmentacji oczu i włosów u kobiet zaznaczyły się również i w średnich ogólnych seryj.

Nieliczny materiał (59-ciu mężczyzn i 53 kobiety nie pozwala niestety na wyciągnięcie ogólniejszych wniosków, choć wszystkie stwierdzone prawidłowości należy uznać za bardzo charakterystyczne.

VI. Skład antropologiczny

W przytoczonym zestawieniu (tabela nr 7), widzimy duże zróżnicowanie Kurpiów pod względem antropologicznym.

Typ subnordyczny „AL” jest najliczniej reprezentowany zarówno u mężczyzn (20 osobników, co wynosi 33,8%), jak i u kobiet (26 osobników — to jest 50%).

Następny z kolei co do liczebności jest typ północno-zachodni „AE”, reprezentowany przez 15 osobników męskich (tj. 25,7%), oraz 9 osobników żeńskich (tj. 17,3%).

Jako trzeci pod względem liczebności — zakwalifikował się typ czuchoński „AQ”, reprezentowany przez 8-miu mężczyzn (13,5%), natomiast tylko przez 3 kobiety (tj. 5,8%).

Wreszcie typ dynarski „AH” jest reprezentowany przez 3 osobniki męskie i 6 osobników żeńskich, co stanowi 16,6% obu serii.

Sześciu (6) mężczyzn i dwie (2) kobiety reprezentują rasę nordyczną „AA”.

Reszta — to mieszańcy ras: laponoidalnej, armenoidalnej, śródziemnomorskiej i kromanionoidalnej.

W serii męskiej brak jest zupełnie przedstawicieli typu pseudoalpejskiego „YH”, — (u kobiet jest aż 5 przedstawicielek tego typu).

Seria kobiet natomiast nie posiada przedstawiciela: rasy śródziemnomorskiej „EE” (wśród mężczyzn 1 osobnik), nie ma również reprezentanta typu teutońskiego „AY” (u mężczyzn — 1 osobnik) i typu atlantyckiego „YE” (wśród mężczyzn jest 4-ch przedstawicieli tego typu).

Należy zaznaczyć jeszcze, że w obu seriach brak jest w ogóle przedstawicieli typów:

1. bałtyckiego „YL”,
2. kromanonoido-wyżynnego „YQ”,
3. sublaponoidalnego „EL”,
4. śródziemnomorsko-wyżynnego „EQ”,
5. alpejskiego „HL”,
6. armenoidalno-wyżynnego „HQ”, oraz
7. typu laponoidalno-wyżynnego „LQ”, niemniej jednak elementy składowe tych typów stanowią znaczny odsetek ogółu.

Tabela 7.

Zestawienie ilościowe wyróżnionych typów i ich procent.

Lp.	Typ	Kurpie		Kurpianki		Razem	
		Liczebn. N	%proc.	Liczebn. N	%proc.	Liczebn. N	%proc.
1	2	3	4	5	6	7	8
1.	AA	6	10,1	2	3,9	8	14,0
2.	YY	-	-	-	-	-	-
3.	EE	1	1,7	-	-	1	1,7
4.	HH	-	-	-	-	-	-
5.	LL	-	-	-	-	-	-
6.	QQ	-	-	-	-	-	-
7.	AY	1	1,7	-	-	1	1,7
8.	AE	15	25,7	9	17,3	24	43,0
9.	AH	3	5,1	6	11,5	9	16,6
10.	AL	20	33,8	26	50,0	46	83,8
11.	AQ	8	13,5	3	5,8	11	19,3
12.	YE	4	6,7	-	-	4	6,7
13.	YH	-	-	5	9,6	5	9,6
14.	YL	-	-	-	-	-	-
15.	YQ	-	-	-	-	-	-
16.	EH	1	1,7	1	1,9	2	3,6
17.	EL	-	-	-	-	-	-
18.	EQ	-	-	-	-	-	-
19.	HL	-	-	-	-	-	-
20.	HQ	-	-	-	-	-	-
21.	LQ	-	-	-	-	-	-
Razem		59	100,0	52	100,0	111	200,0

Jak widać z tablicy nr 7, u Kurpiów, jak zresztą w całej Polsce północno-wschodniej w serii męskiej przeważają mieszkańcy rasy nordycznej „AA”. Natomiast w serii żeńskiej daje się zauważyć osłabienie nasilenia elementu nordycznego przejawiające się w zmniej-

szeniu się ilości tego składnika na korzyść elementów: laponoidalnego, armenoidalnego i kromanionoidalnego.

Prawidłowość obliczonego w procentach składu typologicznego potwierdza nam tablica nr 8, gdy porównamy skład typologiczny podany przez Michalskiego, (str. 16) — z procentowym składem typologicznym Kurpiów.

Tabela 8.

Porównanie składu typologicznego W.Z.A. J. Michalskiego (1949, str. 16), ze składem typologicznym serii męskiej Kurpiów.

Lp.	Typ	Polaków		Kurpie s. męska	
		Ogół N	%	N	%
1.	A A	1022	2,8	6	10,1
2.	Y Y	14	0,04	-	-
3.	E E	92	0,3	1	1,7
4.	H H	99	0,3	-	-
5.	L L	315	0,9	-	-
6.	A Y	400	1,1	1	1,7
7.	A B	6539	17,8	15	23,7
8.	A H	2224	6,1	3	5,1
9.	A L	17391	47,6	20	33,8
10.	A Q	2314	6,3	8	13,5
11.	Y B	471	1,3	4	6,7
12.	Y H	477	1,3	-	-
13.	Y L	1617	4,4	-	-
14.	Y Q	1	0,003	-	-
15.	B H	395	1,1	1	1,7
16.	B L	1049	2,9	-	-
17.	B Q	48	0,1	-	-
18.	H L	2023	5,5	-	-
19.	H Q	28	0,1	-	-
20.	L Q	13	0,04	-	-

Porównanie da nam możliwość stwierdzenia, że analiza antropologiczna 59-ciu osobników męskich serii opracowanej, wykazuje bardzo duże podobieństwo do składu typologicznego materiałów z wielkich obszarów Polski, a więc:

1. Najliczniej w obu składach reprezentowany jest typ subnordyczny „AL” (materiały wojskowe = 47,6%; Kurpie = 33,8%).

2. Drugim pod względem licznosci typem antropologicznym, jest w obu składach typ północno-zachodni „AE” (materiały woj-skowe = 17,80%; Kurpie = 25,70%).
3. Procent rasy nordycznej „AA”, jest w serii Kurpiów wyższy (10,10%), gdyż Kurpie reprezentują grupę związaną z teryto-rium Polski o przewadze elementu nordycznego „AA”, podczas gdy M i c h a l s k i analizował głównie materiały południowo-polskie, nie jest to jednak rozbieżność uderzająca, ani zaska-kująca.
4. Liczniejsze są również w serii Kurpiowskiej typy: czuchoński „AQ” i atlantycki (YE) reprezentujące niewątpliwie archaicz-ne składniki ludności Polski.
5. Inne wyodrębnione w serii Kurpiów typy jak: dynarski (AH), teutoński (AY), i litoralny (EH) ułożyły się mniej więcej w gra-nicach procentów podanych przez M i c h a l s k i e g o (str. 16), w Strukturze antropologicznej Polski.

Tabela 9.

Skład rasowy Kurpiów.

Element antropologiczny	Seria męska %	Seria żeńska %	Różnica + - %	Przeciętna ludności Polski I. Michalski
a	50,0	46,2	+ 3,8	42,3
y	4,3	4,8	- 0,5	4,1
e	18,6	9,6	+ 9,0	11,9
h	3,5	11,5	- 8,0	7,3
l	16,9	25,0	- 8,1	31,1
q	6,7	2,9	+ 3,8	3,3
	100,0	100,6		100,0

W tablicy nr 9, zestawione zostały elementy rasowe omawianego materiału, obliczone w procentach w sposób stosowany przez Michalskiego (1949), Henzla (1934) i innych.

Tego rodzaju zestawienie jest pewnym skrótem, który demonst-ruje siłę poszczególnych elementów w badanych populacjach.

U Kurpiów najliczniejszym elementem jest element „a” (50% składu). Składnik ten występuje w serii męskiej w przewadze absolutnej (50%), w serii żeńskiej jest mniej liczny (46,2%) niemniej jednak i tu jest elementem najsilniejszym wykazującym przewagę względną.

Już w tym samym zaznacza się różnica między obu seriami: męską i żeńską, ale zasadnicza różnica tkwi właściwie w stosunkach ilościowych innych elementów a mianowicie: w serii męskiej, licząc od najliczniej reprezentowanych, na pierwszy plan wysuwa się element „a”; skolei „e”; potem „l”, „q”, „y”, i „h”. Natomiast serię kobiet reprezentują kolejno elementy: a, l, h, e, y, q.

To przesunięcie elementu „h” i elementu „l” na niekorzyść elementu „e” w serii kobiet, wydaje się być szczególnie charakterystyczne i można by przypuszczać, że mężczyźni mogą być częściowo elementem napływowym z przyległych ziem północnych i zachodnich, o ile oczywiście nie jest to rezultatem selekcji dokonywanej się w czasie badań.

a. Diagram składow

Wspomniałam już w poprzednich rozdziałach niniejszej pracy o tym, że Kurpie stanowią wyraźnie odrębną grupę regionalną. Przekonamy się zatem czy stanowią oni również odrębną grupę pod względem składu antropologicznego.

Ze względu na brak w literaturze antropologicznej określenia składu antropologicznego kobiecych grup terytorialnych Polski — porównanie przeprowadziłam metodą diagraficzną opierając się na składach antropologicznych mężczyzn, podanych w pracy Michalskiego. Uwzględnione zostały następujące grupy terytorialne:

1. Kurpie — (mężczyźni),
2. Kurpianki — (kobiety),
3. Ostrów Mazowiecka — pow. — (79—M)¹,
4. Koło — (17—M)¹,
5. Chodzież — (4—M)¹,
6. Tarnowskie Góry — (44—M)¹,
7. Łódź — (24—M)¹,
8. Pomorskie powiaty płn.-zach. — (I—M)¹,
9. Kujawsko - Mazowieckie pow. zach. — (II—M)¹,
10. Przeciętna ludności Polski — (S—M)¹.

Diagram składow antropologicznych zamieszczono w tbl. nr. 10.

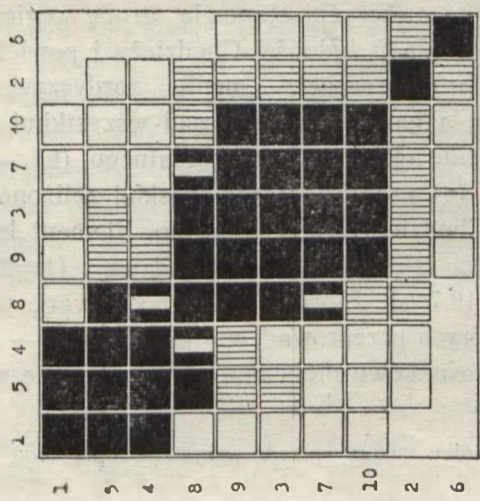
¹) Michalski (1949). tablica 90.

Tabela 10.

...	A	Y	Z	H	L	Q	Seria :
1	50,0	4,3	18,5	3,5	16,9	6,7	Kurpie / m /
5	48,6	3,9	17,5	3,2	23,9	2,9	Chodzież - / 4-M / x
4	48,1	4,1	20,4	3,6	19,7	4,1	Łoźo - / 17-M / x
8	45,0	5,5	17,1	5,4	23,7	3,4	Pomorskie - powiaty płn.zach. / I-M / x
9	43,2	4,9	15,5	5,8	26,9	3,8	Kujawsko-Mazowieckie pow.zach. / II-M / x
3	42,2	4,4	15,0	5,9	28,2	4,4	Ostrów Mazowiecka pow. / 79-M / x
7	43,0	3,6	13,5	7,6	29,5	2,8	Łódź - / 24-M / x
10	42,3	4,1	11,9	7,3	31,1	3,3	Przeciętna ludności Polski - / S-M / x
2	46,2	4,8	9,6	11,5	25,0	2,9	Kurpianki
6	43,8	3,1	3,1	18,8	28,1	3,1	Tarnowskie Góry / 44-M / x

x/ I. Michalski - 1949

DIAGRAM SKŁADÓW

Tbl. nr. 10.

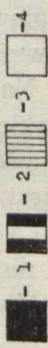

Diagram ten wykazuje, że zestawione grupy terytorialne utworzyły dwa, mające charakter skrzydeł, ale wyraźne i dość zwarte zespoły obejmujące nr nr 1, 5, 4, oraz 8, 9, 3, 7, 10 — i słabiej zarysowany 2, przy czym serie Kurpiowskie zajęły w diagramie pozycje skrajne. Poza tym seria żeńska wykazała pewne nawiązania do pow. Tarnowskie Góry innego od reszty seryj porównawczych. Kurpie (m) są bliscy zespołowi pierwszemu dużą przymieszką elementu nordycznego ($A = 50\%$) oraz dość wysokim procentem elementu śródziemnomorskiego ($E = 18,6\%$), co potwierdzałoby naszą koncepcję, że są to częściowo przynajmniej, przybysze pochodzący z niepuszczańskich ziem zachodnich.

Kobiety zaś mają znacznie więcej elementu armenoidalnego niż zespół pierwszy — ($H = 11,5\%$), co też różni je przypuszczalnie i od seryj zespołu drugiego a upodabnia do serii z Tarnowskich Gór, gdzie jednak procent elementu armenoidalnego (H) jest znacznie wyższy ($18,8\%$)²⁾. Być może, że skład ich odpowiada pierwotnemu składowi ludności puszczańskiej zaburzonemu w serii męskiej przez elementy napływowe ze Starego Mazowsza. Warto nadmienić, że lesisty powiat Końskie w szczególny sposób, (większą przymieszką elementów krótkogłowych), — różnił się od słabiej zalesionych terytoriów sąsiednich.

Wyjaśnić sprawę mogłyby jedynie badania genealogiczne, a przede wszystkim analiza znacznie liczniejszych seryj Kurpiowskich.

VII. Dyskusja wyników

I. Kurpie — mężczyźni stanowią grupę regionalną zbliżoną składem swym do składu ludności Chodzieży i powiatu Koło, z tym, że u Kurpiów (m) procent elementu nordycznego (a) $50,0\%$, jest nieco wyższy, a nawet dominuje nad wszystkimi seriami porównawczymi. Natężenie elementu armenoidalnego (h) — $3,5\%$ i śródziemnomorskiego (e) — $18,6\%$ w serii męskiej zbliżone jest również do składu ludności Chodzieży i powiatu Koło. Element laponoidalny (l) — $16,9\%$ jest nieco słabszy niż w Chodzieży ($l = 23,9\%$), i w powiecie Koło ($l = 19,7\%$). Biorąc jednak pod uwagę wszystkie grupy regionalne, na których przeprowadzono porównanie — element ten (l) jest u Kurpiów stosunkowo nieliczny, ale zawiera się w granicach re-

²⁾ W tym wypadku musimy przede wszystkim wziąć pod uwagę dymorfizm płciowy.

prezentowanych przez wszystkie serie porównawcze. Składnik wyżynny (q) — 6,7% i kromanionoidalny (y) — 4,3% jest u Kurpiów (m) niemal równie nielicznie reprezentowany jak i u wszystkich serii porównawczych.

II. Kurpianki — są mniej „nordyczne” niż Kurpie (m). Ilość elementu nordycznego (a) — 46,2% zbliżona jest do powiatów północno-zachodnich (Pomorskie: (a) = 45,0%). Element śródziemnomorski (e) jest jednym z elementów mniej licznych (e) = 9,6% i raczej upodabnia się do grupy mężczyzn z Tarnowskich Gór (e) = 3,1%. Jeśli chodzi o element armenoidalny (h) = 11,5%, to widzimy, że prawie dwukrotnie przewyższa największe nasilenie w seriach porównawczych, z wyjątkiem serii mężczyzn z Tarnowskich Gór, gdzie procent elementu armenoidalnego (h) jest jeszcze wyższy (h) = 18,8%.

Być może, że raczej tej nadwyżce elementu armenoidalnego zawdzięczamy ogólne przesunięcie się wskaźnika głowy u kobiet w kierunku krótkogłowości, niż jakby się to wydawało dymorfizmowi płciowemu. Element laponoidalny (l) = 25,0% jest nieco liczniej reprezentowany u kobiet niż u mężczyzn — Kurpiów (l = 16,9%) i odpowiada liczebnością prawie całkowicie temu elementowi w powiatach kujawsko-mazowieckich (l = 26,9%). Dość liczny u kobiet jest składnik kromanionoidalny (y) = 4,8% prawie tak liczny jak w seriach mężczyzn z powiatów północno-zachodnich (kujawsko-mazowieckich). Składnik wyżynny (q), tak jak w serii męskiej jest i tu mniej liczny, podobnie jak i w innych seriach porównawczych.

III. Jak już wspomniałam wyżej, przy omawianiu elementu armenoidalnego (h), dymorfizm płciowy zaznacza się w materiale mniej jaskrawo, ma jednak swój wyraz w tablicy nr. 5, gdzie wynik średnich ogólnych wskaźnika głowy dla serii męskiej wynosi 82,3, a dla serii kobiecej 84,9. Różnicę 2,6 należy uznać za znaczną.

We wskaźniku twarzy — kobiety okazują się bardziej szeroko-twarzowe niż mężczyźni. We wskaźniku nosa, u wszystkich wyróżnionych typów — kobiety są bardziej wąskonosne niż mężczyźni.

IV. Jeżeli chodzi o różnice w składzie antropologicznym między kobietami a mężczyznami (Kurpie), to nie można tu wyciągać zbyt daleko idących wniosków, odnośnie genezy tego zjawiska i raczej trzeba do tego zagadnienia podchodzić ostrożnie. Mogą tu bowiem również zachodzić pewnego rodzaju zjawiska selekcji, gdyż jak

sam Maciesza wspomina, nastawienie do badań tamtejszej ludności, a zwłaszcza kobiet nastęrczało mu wiele trudności w zbieraniu materiałów antropologicznych. Dość prawdopodobne jest, że kobiety reprezentują swym składem właściwą strukturę ludności puszczańskiej.

V. Brak centralnej frakcji typu subnordycznego (al) w obu seriach niniejszego materiału zdaje się świadczyć, iż składnik nordyczny jest u Kurpiów, częściowo przynajmniej, stosunkowo późny — napływowy. Przemawiało by za tym również podobieństwo serii męskiej Kurpiów do ludności nielesistych powiatów zachodnich (Kolo, Chodzież).

VI. Poza tym należy zaznaczyć, iż uzyskane wyniki analizy antropologicznej omawianego materiału, przy stosowaniu obu metod, jakkolwiek nie są całkiem identyczne (co wynikałoby ze znacznych niedokładności metody diagraficznej), niemniej jednak, jeśli chodzi o główne zespoły, pokrywają się ze sobą, co przemawia za znaczną wartością metody kwadratów różnic, większą niż innych metod statystycznych stosowanych do segregacji materiału antropologicznego.

LITERATURA

- Czekanowski J. — Zarys metod statystycznych w zastosowaniu do antropologii. Prace T. N. W. Warszawa 1913.
- Czekanowski J. — „Wstęp do historii Słowian“. K. S. Jakubowski. Lwów 1927.
- Czekanowski J. — „Zarys antropologii Polski“. K. S. Jakubowski. Lwów 1930.
- Czekanowski J. — „Struktura antropologiczna Polski południowo - wschodniej“. — Zw. Polskich Tow. Naukowych. Lwów 1939.
- Czekanowski J. — „Polska Słowiańszczyzna — perspektywy antropologiczne“ S. Arct. — Warszawa 1948.
- „Człowiek, jego rasy i życie“ — Wydawnictwo zbiorowe. — Trzaska, Ewert i Michalski. Warszawa 1938.
- Henzel T. — Zagadnienia metodologiczne o określaniu rasowym“ — Przegl. Antr. t. XII z. 4, Poznań 1938.
- Henzel T. — „Metoda różnic i metoda kwadratów różnic“ — referat dyskusyjny Przegl. Antr. t. XIX. Poznań 1953.
- Loth E. — „Wskazówki do badań antropologicznych na człowieku żywym“. P.A.U. Warszawa 1914.
- Maciesza A. — „Przyczynek do charakterystyki antropologicznej Kurpiów -- Puszczenie Przasnyscy“ — A. N. A. Dział A. Antropologia. Tom III. Nr. 1. Lwów 1923.

- Michalski I. — „Struktura antropologiczna Polski w świetle materiałów wojskowego zdjęcia antropologicznego” — *Lódzkie Tow. Naukowe. Wydz. III. Nr 7. Łódź 1949.*
- Mollison Th. — „Die Maori in ihren Beziehungen zu verschiedenen benachbarten Gruppen” — *Bl. Anthrop. Gesel. N. 9/12. Leipzig 1907.*

РЕЗЮМЕ

Целью настоящей работы является произведение, насколько это возможно, точного анализа антропологического состава Курпян на основании методов индивидуального определения индивидов, а именно метода квадратов разниц — Генцель, 1953 — и типологично-сравнительного метода — И. Михальский, 1949.

Автором были использованы материалы, опубликованные Александром Мацешей в 1923 году, состоящие из 60 мужчин и 53 женщин, заселяющих северо-восточную часть Пшаснышского уезда. А. Мацешей были учтены в его работе следующие признаки: некоторые описательные, пигментация, рост, некоторые пропорции тела, указатели головы, а также место-рождение Курпян.

Полученные результаты показывают, что в описываемой региональной группе, наряду с четырьмя, признаваемыми Чекановским, как основные, расовыми элементами и их смешанными формами, выступают еще, как и во всей Польше, смешанные формы двух других рас: кроманионидной (Y) и нагорной (Q).

Наиболее численным элементом является северная раса (A), что наиболее ярко наблюдается в мужской серии, где северная раса имеет абсолютный численный перевес (50%). Очередность других основных расовых элементов, начиная с наиболее многочисленных, следующая: e, l, q, y, h. Женскую серию в той же очередности представляют: a, l, h, e, y, q. Этот численный перевес элемента „h” и „l” над элементом „e” у женщин является, по автору, весьма характерным. Следовало бы предположить, что женщины представляют собой скорее туземный элемент, а мужчины же чужой с безлесных районов, о чем, кажется, свидетельствует отсутствие центральной фракции субнордического типа; однако это может быть также следствием селекции, происходившей во время исследований, или какойнибудь другой причины (биологической, миграционной и т. п.).

Для ориентировки, каково антропологическое положение Курпян по отношению к соседним районам и другим территориальным группам, автор сопоставил эту группу при помощи диаграфического метода с антропологическими группами мужчин, опубликованными в работе Михальского. Полученные результаты показывают, что сравниваемые территориальные группы образовали два довольно сомкнутых комплекса, причем Курпяне — и мужчины, и женщины — заняли крайние позиции в диаграмме.

Мужчины (Курпяне) входят в состав первого комплекса (1, 5, 4), благодаря численности нордической расы, значительной примеси средиземноморской расы и незначительной — арменоидной, женщины же характеризуются значительно большей численностью арменоидной расы ($h=11,5\%$), что их и отделяет, повидимому, от других групп.

Курпяне — мужчины представляют собой региональную группу близкую своим антропологическим составом составу населения Ходежи и Кольского уезда, а также хотя частично, сближаются к населению северо-западных уездов.

Курпянки менее нордичны, чем Курпяне ($a=46,2\%$), более арменоидны, чем прочие сравниваемые группы, а своим составом больше всего, сближаются к группе мужчин из уезда Тарновские Горы, среди которых однако процент арменоидной расы гораздо выше ($h=18,8\%$).

Что касается разниц в антропологическом составе, выступающих между мужчинами и женщинами (Курпяне), то к этому вопросу следует подходить с некоторой осторожностью, так как, о чем сам Мацеша пишет, отношение населения, в особенности женщин, к антропологическим исследованиям создавало большие затруднения в собирании материалов.

Кроме того следует отметить, что полученные результаты антропологического анализа, при применении обоих методов — Генцля и Михальского — хотя и не совсем идентичны (что находится в связи с некоторым несовершенством диаграфического метода), однако сходны с собой по отношению к главным комплексам, что говорило бы в пользу метода квадратов разниц, как наилучшего из применяемых ныне статистических методов индивидуального определения антропологического материала.

СПИСОК ТАБЛИЦ И РИСУНКОВ

1. Карта окрестностей Пшасныша с обозначением местностей, в которых был собран антропологический материал.
2. Табл. 2. Определения формы носа.
3. Табл. 3. Первая диаграмма — серия мужчин.
4. Табл. 3а. Указатели и пигментные признаки к первой диаграмме — серия мужчин.
5. Табл. 4. Вторая диаграмма — серия женщин.
6. Табл. 4а. Указатели и пигментные признаки ко второй диаграмме — серия женщин:
 - табл. а. Средние арифметические фракции „А1” мужской серии,
 - табл. б. Средние арифметические крыльев фракции „А1”,
 - табл. с. Средние арифметические фракции типа „Ае” мужской серии,
 - табл. д. Средние арифметические крыльев фракции „Ае”,
 - табл. е. Средние арифметические северной расы „АА”,
 - табл. ф. Средние арифметические динарского типа „АН”,
 - табл. г. Средние арифметические чухонского типа „АQ”,
 - табл. h. Средние арифметические центральной фракции атлантического типа „уе” мужской серии,
 - табл. i. Средние арифметические фракции типа „А1” женской серии,
 - табл. j. Средние арифметические крыльев фракции „А1” женской серии,
 - табл. k. Средние арифметические фракции типа „АЕ” женской серии,
 - табл. m. Средние арифметические северной расы „АА” женской серии,
 - табл. n. Средние арифметические фракции типа „УН” мужской серии,
 - табл. о. Средние арифметические фракции типа „АQ” женской серии,
7. Табл. 5. Сравнительное сопоставление средних арифметических признаков и указателей выделенных типов серий мужской и женской (Курпяне).
8. Табл. 6. Разницы между указателями у женщин и мужчин в более численных группах антропологических типов Курпёвских серий.
9. Табл. 7. Численное сопоставление выделенных типов и их процент.
10. Табл. 8. Сопоставление антропологического состава по И. Михальскому с таким же составом мужской серии Курпян.
11. Табл. 9. Антропологический состав Курпян.
12. Табл. 10. Диаграмма составов.

ZUSAMMENFASSUNG

Das Problem der anthropologischen Charakteristik der Kurpier, einer der vielleicht interessantesten regionalen Gruppe Polens, nimmt im Schrifttum und in anthropologischen Untersuchungen eine ganz bescheidene Stellung ein, welche sich auf die Untersuchungen von Ale-

xander M a c i e s z a und seine Abhandlung unter dem Titel: „Beitrag zur Anthropologischer Charakteristik der Kurprier von Bezirk Przasnysz“ (Polnisch), Lwów — 1923, begränzt.

Die Abhandlung von Maciesz a benötigt zur Zeit, infolge des Fortschrittes der Untersuchungen über Typologie, aber besonders aus der Schule aus Lwów, einer neuem Umarbeitung und erneuter typologischer Bezeichnung, welche eine gründlichere Bezeichnung des typologischen Bestandes der Kurprier ermöglichen würde.

Als Ziel für die vorliegende Arbeit gilt nicht nur die Auffüllung dieser Lücke aber gleichfalls die Durchführung, — auf Grund der individuellen Bestimmungsmethoden der Individuen und zwar — der Methode der Quadrate der Unterschiede und der typologisch-vergleichenden Methode, — einer möglichst genauen anthropologischen Analyse dieser so interessanten regionalen Gruppe.

Für diese Arbeit wurde das im Jahre 1923 von Alexander M a c i e s z a gesammelte Material ausgenutzt. Es umfasste 60 Männer und 53 Frauen, welche den nordöstlichen Teil des Kreises Przasnysz bewohnten. In diesem Material wurden von A. M a c i e s z a Beschreibungsbeobachtungen, Pigmentation, Wuchs, Körperproportionen, Kopfanzeiger, Nasenanzeiger und die Herkunft der Kurprier umfasst.

Auf das oben erwähnte anthropologische Material gestützt, wurden nach Methode von T. H e n z e l und J. M i c h a l s k i, die individuelle Bezeichnung der Individuen durchgeführt.

Die erhaltenen Ergebnisse erweisen, dass in der erwähnten Territorial — Gruppe nicht nur die vier von J. C z e k a n o w s k i als grundsätzliche bezeichneten Rasseeinheiten und ihre Mischlinge bestehen, aber dass hier, so wie zwischen der ganzen Bevölkerung Polens sich noch Mischlinge von zwei anderen Rassen nämlich der cromanionoidalen und hochländigen absondern.

Das am zahlreichsten repräsentierte Element ist das nordische, was sich besonders in der Männerserie kennzeichnet und zwar als absolute Überzahl (50,0%). Die Reihenfolge der anderen Elemente der Männerserie von der am zahlreichsten repräsentierten rechnend ist folgende: e, l, qu, y, h. Die Frauenserie repräsentieren der Reihe nach folgende Elemente a, l, h, e, y, qu. Dieses Herausrücken des Elementes (h) und (l) vor Element (e) in der Frauenserie, scheint besonders charakteristisch zu sein und man sollte vermuten, dass die Frauen eigent-

lich das einheimische Element vertreten, die Männer aber dagegen das aus waldlosen Gegenden Zugewanderte. Dafür scheint gleichfalls das Fehlen einer zentralen Fraktion des subnordischen Typus zu sprechen, es kann aber auch das Ergebnis einer sich während der Untersuchungen vollziehenden Selektion, oder irgendeiner anderen (biologischen oder einwandernden u.s.w.) zu sein.

Zur Orientierung in dem anthropologischen Standort der Kurpier im Verhältnis zu den Nachbargebieten und anderer territorialen Gruppenführte man eine Vergleichung vermittels der diagraphischen Methode durch, wobei man sich auf anthropologische Zusammensetzungen der Männer stützte, welche in der Arbeit von J. M i c h a l s k i angegeben wurden. Die erhaltenen Ergebnisse erweisen, dass die territorialen Vergleichsgruppen zwei ziemlich geschlossene Ensemble bildeten, wobei die Kurpier Männer und Frauen im Diagramm die äussersten Stellungen einnahmen.

Die Männer (Kurpier) gehören zu dem Bestand des ersten Ensemble (1,5,4,) dank der Zahlenmässigkeit des nordischen Elementes, der erheblichen Mittelmeerbeimischung und einer geringen Armenoidalen, die Frauen aber haben bedeutend mehr an armenoidalem Element ($h=11,5\%$), welches sie vermutlich von den anderen Gruppen trennt.

Die Kurpier — Männer bilden eine regionale Gruppe, welche durch ihre Zusammensetzung derjenigen von Chodzież und von Kreis Kolo nahesteht; teilweise gravitieren sie auch zu den nord - westlichen Kreisen.

Die Kurpierinnen sind weniger nordisch als die Kurpier ($a=46,2\%$), mehr armenoidal als die Gesamtheit der Vergleichungs — Gruppen und ihrer Zusammensetzung nach nähern sie sich an die Männergruppen von Tarnowskie Góry, wo jedoch der Prozentsatz des armenoidalen Elementes höher steigt ($h=18,8\%$).

Wenn es sich aber um Unterschiede in der anthropologischen Zusammensetzung zwischen Frauen und Männern (Kurpiern) handelt, so müssen wir an dieses Problem sehr vorsichtig herangehen, denn wie A. Maciesza selbst daran erinnert, so ist die Einstellung der dortigen Bevölkerung aber besonders der Frauen zu Untersuchungen in dieser Richtung hin sehr misstrauisch und er hatte grosse Schwierigkeiten bei der Sammlung des anthropologischen Materials.

Es muss jedoch festgestellt werden, dass die erhaltenen Ergebnisse der anthropologischen Analyse des erwähnten Materials bei Benutzung beider Methoden, wenn sie auch nicht ganz identisch sind, sich jedoch miteinander decken, wenn es sich um die wichtigen Ensemble handelt. (Man muss an die bekannte Ungenauigkeit der diagraphischen Methode erinnern). Alles oben erwähnte spricht dafür, dass die Methode der Quadrate der Unterschiede die beste von den bisher angewandten statistischen Methoden bei der Segregation des anthropologischen Materials ist.

TAFEL UND DIAGRAMMERKLÄRUNG

1. Skizze der Umgegend von Przasnysz mit aufgetragenen Ortschaften aus welchen das anthropologische Material stammt.
2. Tfl. 2. Bezeichnung der Nasenform.
3. Tfl. 3. I. Diagramm — Männerserie.
4. Tfl. 3 a. Tafel mit Kennziffern und Pigmentationsmerkmalen für I. Diagramm, Männerserie.
5. Tfl. 4 II. Diagramm, Frauenserie
6. Tfl. 4 a. Tafel mit Kennziffern und Pigmentationsmerkmalen für II. Diagramm, Frauenserie
- Tfl. „a“ — Durchschnittliche der Fraktion (AL) Männerserie.
- Tfl. „b“ — Durchschnittliche der Flügelfraktion (AL).
- Tfl. „c“ — Durchschnittliche der Fraktion von Typus (AE) der Männerserie.
- Tfl. „d“ — Durchschnittliche der Flügelfraktion (Ae).
- Tfl. „e“ — Durchschnittliche der nordischen Rasse (AA).
- Tfl. „f“ — Durchschnittliche der dinarischen Typus (AH).
- Tfl. „g“ — Durchschnittliche der Fraktion des Typus von Czuchóń (AQ).
- Tfl. „h“ — Durchschnittliche der Zentralfraktion des atlantischen Typus (ye) Männerserie.
- Tfl. „i“ — Durchschnittliche der Fraktion des Typus (AL) der Frauenserie.
- Tfl. „j“ — Durchschnittliche der Flügelfraktion (AL) der Frauenserie.
- Tfl. „k“ — Durchschnittliche der Fraktion des Typus (AE) der Frauenserie.
- Tfl. „l“ — Durchschnittliche der Fraktion des Typus (AH) der Frauenserie.
- Tfl. „m“ — Durchschnittliche der nordischen Rasse (AA) der Frauenserie.
- Tfl. „n“ — Durchschnittliche der Fraktion des Typus (YH) der Frauenserie.
- Tfl. „o“ — Durchschnittliche der Fraktion des Typus (AQ) der Frauenserie.
7. Tfl. 5. — Vergleichungszusammenstellung der durchschnittlichen arithmetischen Merkmale und Kennziffern bei den ausgezeichneten Typen der Männer und Frauenserie (Kurpier).

8. Tfl. 6. — Unterschiede zwischen den Kennziffern bei Frauen und Männern in den zahlreicheren anthropologischen Typen der Kurpierserien.
9. Tfl. 7. — Zahlenmässige Zusammenstellung der ausgezeichneten Typen und ihr Prozentsatz
10. Tfl. 8. — Vergleichung der typologischen Zusammenstellung von Michalski mit der typologischen Zusammenstellung der Männerserie von Kurpiern.
11. Tfl. 9. — Rassenzusammenstellung der Kurpier.
12. Tfl. 10. — Diagramm der Zusammenstellungen.

Diagram I (Seria mężczyzn) Kurpie

Z esp. Typ N 8 33 38 26 42 47 28 9 3 2 11 19 6 12 29 27 32 36 35 46 44 43 40 39 58 60 57 52 55 44 45 51 50 48 53 56 54 59 37 1 4 10 24 22 17 20 14 5 13 18 7 31 15 30 21 16 23 34 25

